

■ Aydan UMUDOVA

Türk ədəbiyyatında psixoloji romanın ilk nümunəsi Məhməd Raufun "Eylül" (Sentyabr) romanıdır. "Sərvət-i fünün" jurnalında 1900-cü ildə nəşr olunan "Eylül" romanında Nəcib və Suadın ruh portretləri, daxili aləmləri Məhməd Rauf tərəfindən uğurla çəkmə alınmışdır. "Sərvət-i fünün" çuqların Xalid Ziya Uşaqlığından sonra ikinci böyük romanı Məhməd Raufdur.

Məhməd Rauf "Eylül" adlı romanında hadisələrdən çox, qəhrəmanlarının daxili dünyalarının izahına üstünlük vermişdir. "Eylül" romanının ən əsas mövzusu "qanunsuz sevgi"dir. Boğaziçində bir villada yaşayan Süreyya ilə Suad 5 illik evli cütlükdür və yalnız qalmaqdan sıxıldıqları üçün təkiqlə yaxın dostları Nəcibi dəvət edirlər. Nəcib Süreyyanın xalası oğludur, qohumdan başqa həm də ailənin yaxın dostudur. Süreyya ilə Suad arasında tam mənada bir zövq uyumsuzluğu mövcuddur. Süreyya uşaq kimi sadə həvəslərə qapılaraq musiqini sevmir, Suad pianino çalarkən o, eyvana çıxar, dənizi seyr edər. Süreyyanın ən böyük sevgisi qayığına minib dənizdə üzməkdir. Süreyya dənizdə uşaq kimi əylənərkən Suad evdə tək qalaraq bir əskiklik, özginlik hiss edirdi. Suad həyat yoldaşını sevgili kimi deyil, bir ana nəvəsiylə sevirdi. Bunun əksi olaraq, Suad ilə Nəcibin çox ortağ zövqləri vardır. Hər ikisində də güclü bir musiqi sevgisi olduğundan zamanlarının çoxunu pianino başında keçirirdilər. Bir müddət sonra aralarındakı dostluq duyğusu sevgiyə çevrilir. Nəcib ilə Suad arasındakı məhəbbət sadəcə ruhi səviyyədə yaşanırdı, fiziki münasibətə keçə bilməzdə. Duyğularını sözlə dilə gətirməyə cəsarət edə bilmədiklərində musiqiyə sığınırldılar. Eşqlərini musiqinin yaratdığı bir xəyal dünyasında yaşayırdılar. Bir müddət sonra bu eşq gözlərdə, gizli baxışlarda, gülüşlərdə yaşanırdı. Romanın sonuna doğru Nəcib Suadın əllərindən və titrəyən gözlərindən öpərək bu eşqə vida edir.

"Eylül" qəmli bir eşq romanıdır. Bu eşq, gözlərdə başlayıb gözlərdə yaşanan və yenə gözlərdə bitən, vüsalın olmayacağını bilib-bilə, yenə də üreklərə söz keçirəmədikləri üçün yaşanan, duyğusal səviyyədə qalaraq saflığını qoruyan, fiziki münasibətə daşınaraq kirlənməyən güclü bir məhəbbətdir. Sevgilərini bu dünyada yaşama imkanı olmayan Nəcib ilə Suad romanın sonunda yanaraq can verirlər. Bir mənada, məhəbbətlərini öldükdən sonra başqa bir aləmdə yaşamaqdadırlar.

Romanın "Eylül", yəni "Sentyabr" adlandırılmasının səbəbi nədir? "Eylül" sözü simvolik mənada istifadə olunmuşdur. Sentyabr payızı, saralmış, qurumuş, tökülən yarpaqları xatırladır. Təbiətdəki canlılığın yavaş-yavaş qeyb olduğu aydır eylül. Kimi zaman isə hüzünü, ayrılığı, xəstəliyi, ölümü xatırladır bizə. Qara qışın xəbərcisidir bəzən də.

Romanda Suad ilə Nəcibin bahar mövsümündə başlayan dostluq münasibəti yay mövsümü boyunca inkişaf edərək sevgiyə dönür. Ancaq qadağan olunmuş eşqin yaratdığı qayğılar, sıxıntılar, mümkünsüzlüklər bu münasibətin yönünü payıza-qışa çevirir.

Nəcib ilə Suad arasında dillə açıqca söyləməyə cəsarət edilməyən duyğular musiqi vasitəsilə ifadə edilir. Bir-birlərinə qarşı duyduqları sevgini gözləriylə, musiqiyə ifadə edirlər. Nəcib-Suad məhəbbəti qadağan olunmuş bir eşqdır. Cəmiyyət tərəfindən qəbul olunmayan bir sevgidir.

Nəcib ilə Suad vüsalı olmayan bir eşqin nəticəsi olmayacağını bilib-bilə yaşayırlar. Musiqinin yaratdığı xəyal aləmdə qorxu, tədirginlik, qanunlar, ictimai qınaq, cavabdehlik, məsuliyyət kimi sanksiyalar yoxdur.

"Eylül" romanındakı Suadın daxili monoloqunu təsvir edən bir nümunəyə nəzər salaq:

"Demək ki, sevirdi, demək ki bir ildən bəri, bəlkə, bəlkə də daha əvvəldən, bəlkə illərdən bəri sevir və bunu gizlədirdi... Nəcibin özünə qarşı bu qədər ciddi davranıb qəlbindəkiləri açmamağı, onu ruhunun dərinliklərində gizləməsi, üreyində istəməyərək hiss etdiyi razılığa indi bir hörmət əlavə edirdi; bu hərəkəti o qədər səmimi, təmiz, böyük edirdi ki... Bir dəfə başa düşülünce tərəddüdlər, qorxular, şübhələr, bunlar gəlib keçən, gəldikləri zaman belə bu etibarını yox etməyən qara buludlar oldu; əsas olaraq, "O, mənə sevir..."

Roman 22 bölümdən ibarətdir. Romanda Suadla evlərinə gəlib-gedən gənc bir qohumu arasında gizli

qındakı bu mənfi düşüncələri Suad tanıdıqdan sonra dəyişir. Evlənməyi istəyən qadının tam Suad kimi olmasını istəyir. Nəcib, Süreyya-Suad evliliyini yaxından izləyir. Münasibəti canlı tuta bilmək üçün davamlı Suadın buna səy göstərdiyini, Süreyyanın laqeyd davranışlarıyla Suadın yalnız qoyduğunu, hər keçən gün Suadın üreyinin yağının əridiyini görür.

Yazıcının romanda tənqid etdiyi digər bir ailə Süreyyanın bacısı Həcər ilə Fatin cütlüyüdür. Həcər xarici görünüş baxımından Suadın daha cəlbedici bir qadındır. Lakin daxili gözəllik baxımından Suadla ölçülə bilməz. Həcər son dərəcə boşboğaz, bəsit bir qadındır. Fatinlə sırf atası istədiyi üçün evlənməmişdir. Ərinə qarşı üreyində ən kiçik bir həyəcan, sevgi, eşq yoxdur. Evin önündən keçən yaraşlıq gənc oğlanlara baxar, onlarla bağlı xəyallar qurar. Ərinə sədəqət göstərməz. Eyni şəkildə Fatin də xaraktercə olduqca zəif bir tipdir. Həyat yoldaşına qarşı üreyində heç bir sevgi yoxdur.

ya dənizdəyken Suad evdə tək qalır, sıxılır... Yazıçı, ortağ zövqü olmayan ər-arvad arasında psixoloji mənada bir uzaqlaşmanın qaçılmaz olduğunu göstərməyə çalışır. Suad yalnızlığını musiqi və Nəciblə unutmağa çalışır. Başlanğıcda musiqi Suad və Nəcib üçün bir əyləncədir. Eyni şeydən xoşlanmaları, eyni parçalara heyranlıq duymaları zamanla yaxınlaşmalarını təmin edir. Suad hər keçən gün ərindən bir az daha uzaqlaşır. Özünü yalnız, həyəcansız, bədbin hiss edir. Eyni şəkildə Nəcib də keçmişdə fiziki münasibətlərdən yorulmuşdur. Bu nöqtədə musiqi, real dünyanın sıxıntılarında, pisləklərdən qaçıb sığın-dıqları bir liman olur. Nəcib ilə Suadın pianinoda çalib-oxuduqları parçalar, tamamilə Qərb musiqisinə aiddir. Uzun yerini pianino almışdır. "Sərvət-i fünün" çuqlar sadəcə musiqi sahəsində deyil, hər mövzuda qərbi nümunə seçmişdilər.

"Eylül" romanında işlənən digər bir mövzu isə "dəniz vurğuluğu"dur. Suad Süreyya ilə birlikdə dəniz qıra-

Türkiyə ədəbiyyatında ilk psixoloji roman

eşqdən bəhs edilir. Suad bir yandan həyat yoldaşına, digər yandan isə Nəcibə qarşı duyduğu eşq arasında çarpınıb qalır. Məhməd Rauf romanında gizli eşqdən yaranan çarəsizlikləri, bu iki aşiqin psixoloji hallarını, acılarını, sevinclərini, həyəcanlarını, vicdan əzablarını real bir şəkildə əks etdirməyi bacarıb.

"Eylül" romanı faciəvi bir şəkildə sona çatır. Romanın sonunda evdə yanğı çıxır, hər kəs çölə qaçır, lakin Suad tapmır. Tam bu anda Nəcibin faciəsi başlanır. Nəcib ya içəriyə girməyib sağ-salamat qalacaq, fəqət sevdiyi qadını itirdiyi üçün könlü yanıb qovurulacaq, ya da içəriyə, yan an evə girib özü də Suadla birlikdə yanacaq. Nəcib özünü alovlar içərisinə atır və bu dünyada yaşaya bilmədiyi məhəbbətini başqa bir aləmdə yaşayacağına ümid edir.

Romanda araşdırılan mövzulardan biri də evlilikdir. Məhməd Rauf, ruhsal yöndən bir-biriylə uyğunmayan, aralarında zövq ortaqlığı olmayan cütlüklərin evliliklərinin sağlam təməllərə dayanmadığı üçün zamanla dağılmağa məhkum olduğunu göstərməyə çalışmışdır. Yazıçı romanda Süreyya ilə Suadın evliliyinin doğru olmadığını bildirir, çünki onları heç bir ortağ cəhəti yoxdur. Süreyya Suadla maraqlanmır, öz uşaq həvəslərinin ardınca düşür. Qayıq və dəniz onun hər şeyidir. Suad isə musiqini sevir. O, pianino çalarkən Süreyya sıxılır və gölə qaçır. Yazıçı Süreyya Suad evliliyini tənqid edir, səhv cəhətlərini göstərir. Məhməd Raufu görə ideal bir evlilikdə əsl vacib olan şey tərəflər arasındakı zövq ortaqlığıdır. Suad və Nəcib arasında zövq ortaqlığı olduğu üçün qısa bir zamanda yaxınlaşırlar, bir-birlərinə aşiq olurlar. Suad axtardığı məhribanlıq, dostluğu, sevgini Nəcibdə tapır.

Romanın əvvəlində Nəcib evliliyə qarşıdır. Evlənməkdən həddindən artıq qorxur. Nəcib keçmişdə çox sayda pul düşkünü və evli qadınla münasibət yaşamış, bu münasibətlərdən dərin yaralar almışdır. Nəcibə görə ən namuslu qadınlar belə, saflıq maskası altında gizlənərək ərlerine xəyanət etməkdədirlər. Nəcibin qadınlar haq-

Nəcib-Suad sevgisinin ilk günlərində çıxılan bir gezintidə, Suad dalğın və hüzünlü bir şəkildə ətrafını seyr edir. Çınar ağaclarından düşən saralmış, qurumuş yarpaqların yaratdığı payız mənzərəsi ilə öz hüzünlü, həyəcansız daxili dünyası arasında bənzərlik görür. Suad ömrünün bahar və yay mövsümlərinin geridə qaldığını, bundan sonra bədbin, həyəcansız qış mövsümünün yaşanacağına, bunun qaçılmaz olduğunu düşünür. Özünün də ətrafındakı yarpaqlar kimi saralıb-solacağını, çürüyəcəyini düşünür. Suad bir mənada həyatının "Eylül" (sentyabr) ayını yaşamaqdadır. Bundan sonrakı mövsüm isə qışıdır.

Romanda diqqət çəkən digər bir mövzu "musiqi"dir. Süreyya və Suad evlilik bağı ilə bir-birlərinə bağlıdır, lakin ruhsal mənada bir-birinə bənzərlər. Birisinin zövq aldığı şeydən digəri sıxılır. Suad musiqini, pianino çalib mahnı oxumağı sevir, Süreyya isə dənizdən, yelkənə minib dənizdə gəzməkdən zövq alır. Süreyya-

ğında gözəl bir villaya köçdükdən sonra vaxtının çoxunu dənizdə keçirir. Bir uşağın anasına olan həddindən çox bağlılığı kimi, Süreyyanın dəniz sevgisi, vurğunluğu da olduqca güclüdür. Süreyya üçün dəniz, adətən bir sevgidir, eşqdır, sevdadır. Söhbət sırasında dənizdən söz açıldığında, Süreyya coşar, həyəcanlanır, böyük bir zövqlə dənizi, dalğaları, gəmiləri, yelkən yarışları, balıq tutmaq haqqında həvəslə danışır. Süreyyanın dənizə olan sevgisi arvadına qarşı etinasız yanaşmasına, onu unutmasına səbəb olur. Suad həyat yoldaşı ilə birlikdə dənizə getmək istəyir, lakin baş dönməsi və ürek bulantıları buna imkan vermirdi. Əri dənizdəyken Suad evdə yalnız qalır. Nəciblə birlikdə pianino çalır. Süreyya özünü bu yükəndən qurtardığı üçün Nəcibin Suad ilə maraqlanması xoşuna gəlir. Suadın evdə yalnız qalması, sıxılması Süreyyanı maraqlandırır. Onu maraqlandıran, həyəcanlandıran şey dənizdir, Suad ikinci planda qalır.

Beş illik evli bir qadın olan Suadın özünü yalnız və bədbin hiss edərək evlilik haqda düşünməməsinə, sevgini və həyəcanı başqa qollarda axtarmasının əsas səbəbi Süreyyanın dəniz vurğunluğudur.

Nəsr sahəsində Məhməd Rauf sadəcə ədəbi əsər verməklə yetinməyərək, sevmiş, hiss etmiş, yaşanmış və bütün yaşadıklarını ədəbiyyata köçürmüşdür. Çox zaman qəhrəmanların öz duyğu və düşüncələrini nəql etmək üçün bir vasitəçi olaraq istifadə etmişdir. Bu səbəblə də, "Eylül" romanındakı Nəcib obrazı yazıcının özü olduğu iddia edilir.

"Eylül" romanında təbiət hadisələrini əks etdirən əsərdir. Xüsusilə də, Boğaziçindəki gezintilər Suad və Nəcibin duyğularının inkişafında və möhkəmlənməsində təbiətin əsas rol oynadığını da göstərməkdədir. Həmçinin, əsərin adının mövsüm dəyişikliyini özündə birləşdirən bir ay adı olması maraqlı detaldır. Eylül yay mövsümünün qısa çevrilməsi kimi Boğaziçində yetişib cücərən bu eşq ağacının saralıb solmasının bir simvoludur.